

Henryk Głąb

Analiza anatomo-antropologiczna szczątków ludzkich z centralnego grobowca Wielkiego Kurhanu Ryżanowskiego

Analizie anatomo-antropologicznej poddano dwa szkielety „księcia” i „giermka” pochodzące z centralnego grobowca Wielkiego Kurhanu Ryżanowskiego w Ryżanówce na Ukrainie. Obiekt ten został zidentyfikowany w 1995 roku (J. Chochorowski, V. Grigor'ev, S. Skoryj 1996), w trakcie prac nawiązujących do słynnego odkrycia w tym kurhanie u schyłku XIX wieku, pochówka scytyjskiej księżniczki (J. Chochorowski, S. Skoryj 1995).

Stan zachowania ludzkiego materiału kostnego można określić jako średnio dobry. Przyczyn takiego stanu zachowania się szczątków kostnych było co najmniej kilka:

- zawalenie się stropu komory grobowej
- pierwotne ułożenie zwłok na podściółce pochodzenia organicznego (deski dębowe, trawa)
- długi czas zalegania szczątków w zakwaszonej materią organiczną glebie.

Podkreślić jednak należy, że przeprowadzona w sposób perfekcyjny eksploracja materiału szkieletowego pozwoliła na skompletowanie niemal całego szkieletu poza tymi jego częściami, które uległy naturalnemu rozpadowi i rozpuczeniu. Ze względu na częściowe ubytki i deformacje (*post mortem*) zachowanych szczątków rekonstrukcja często istotnych partii szkieletu była niemożliwa.

SZKIELET „KSIĘCIA”

Stopień zachowania kości pokrywowych pozwolił na częściową rekonstrukcję mózgowcaszki. Dokonano następujących pomiarów,

Mózgowcaszka:		Twarzowcaszka:	
(g-op)	– 190 mm	(zy-zy)	– 120 mm
(n-b)	– 112 mm	szer.a.pir.	– 26 mm
(n-i)	– 181 mm	(go-go)	– 102 mm
(b-i)	– 146 mm	(gn-id)	– 29 mm
(i-o)	– 51 mm	(gn-go)	– 94 mm
(n-ba)	– 109 mm	bicond.	– 109 mm
(ba-o)	– 37 mm	(enm-enm)	– 45 mm
(ba-b)	– 126 mm	(ekm-ekm)	– 62 mm
(po-b)	– 107 mm		
(eu-eu)	– 138 mm		

(ft-ft)	– 95 mm
(co-co)	– 119 mm
(au-au)	– 110 mm
(ms-ms)	– 90 mm
sz.f.mag.	– 30 mm

Wskaźniki

szerokościowo-długościowy	72,6 (długoczaszkowy)
wysokościowo-długościowy	66,3 (niskoczaszkowy)
wysokościowo-szerokościowy	91,3 (niskoczaszkowy)
czołowo-szerokościowy	68,8 (średnioczołowy)
Hrdlicki-Kocki	76,8 (czaszka niska)

Zarówno w wymiarach bezpośrednich jak i we wskaźnikach czaszka mieści się dokładnie w zakresie zmienności dla populacji Scytów z terenów Ukrainy (S. I. Kruc 1979, Konduktorova 1972). Budowa jej jest raczej delikatna (fot. 1). Typowe cechy morfologiczne męskie są na niej słabiej zaznaczone w porównaniu z czaszkami męskimi środkowej Europy tego okresu.

Uzębienie

Zarówno w szczęcie jak i w żuchwie nie wyróżnione były ostatnie trzonowce (M3). W szczęcie występują przyżyciowe braki prawego i lewego M1. Osobnik stracił tuż przed śmiercią lewego I1 i I2, świadczą o tym doskonale zachowane zębodoły, bez śladów obliteracji. W żuchwie zachowane są wszystkie zęby za wyjątkiem siekaczy. Ukształtowanie zębodołów zębów siecznych również wskazuje na fakt ich utraty tuż przed zgonem. Stopień starcia zębów wskazuje na wiek osobnika w chwili śmierci 45–50 lat (J. Piontek 1996). Analiza anatomo-antropologiczna złamań w obrębie twarzowcaszki (kości jarzmowe i szczękowe) oraz braków w uzębieniu pozwala na hipotetyczne założenie, iż osobnik mógł zostać uderzony ciężkim przedmiotem w twarz lub spadł na twarde podłoże z dość znacznej wysokości. Domniemane zdarzenie mogło być bezpośrednią przyczyną zgonu „księcia”.

Pomiary kości długich:

kość ramienna lewa	– 334 mm
kość promieniowa lewa	– 238 mm

Fot. 1. Czaszka „księcia” *in situ* (fot. J. Chochorowski)

Fot. 1. Schädel des „Prinzen” *in situ* (fot. von J. Chochorowski)

Фото 1. Череп „вожда” *in situ* (фот. Я. Хохоровски)

Fot. 2. Pochówek „giermka”. Przy stopach widoczne resztki drewnianej tacy i kości końskie (fot. J. Chochorowski)

Fot. 2. Bestattung des „Knappes”. Am Fuß – Reste eines Holztablets und Pferdeknochen (fot. von J. Chochorowski)

Фото 2. Погребение „охранника”. Около ниних конечностей просматриваются остатки деревянного блюда и кости коня (фот. Я. Хохоровски)

kość udowa prawa – 463 mm
kość piszczelowa prawa – 397 mm

Wzrost osobnika obliczony na podstawie pomiarów kości długich wynosił od 171–174 cm (E. Breitinger 1937, U. Trotter & G. C. Glaser 1952).

Na szkielet nie stwierdzono obecności zmian o podłożu patologicznym (złamań, przerostów i zrakowaceń). Jedyne niewielkie zmiany o charakterze artretycznym (głównie osteowytwórcze) wystąpiły na trzonach kręgów (osteofity) i ostrogi na guzach piętowych. Na prawej kości ramiennej zauważono skostnienie ścięgna głowy długiej mięśnia dwugłowego ramienia (*tendo capitis longi m. bicipitis brachii*). Niewątpliwie „książę” za życia pozostawał w dobrych warunkach żywieniowych i biologicznych. Jak na swój wiek był w dobrej kondycji fizycznej. Przeprowadzana aktualnie analiza zawartości metali (Pb, Cu, Cd, Sr, Zn i Ca) w zębach pozwoli na bliższe poznanie środowiska życia i diety badanego osobnika.

Szczegółowa analiza morfologiczna szkieletu postkranialnego pozwala na stwierdzenie, że badany osobnik był praworęczny. Świadczą o tym dobrze rozwinięte przyczepy mięśniowe na kościach prawej kończyny górnej. Szczególnie mocno wykształcone są brzegi międzykostne kości promieniowej i łokciowej. Zwracają uwagę masywne żebra i mostek. Można z całą pewnością stwierdzić, że osoba za życia eksploatowała głównie górną część ciała. Rozmycie panewki stawu biodrowego i silne wygięcie trzonów kości udowych wskazuje, że „książę” dużo czasu spędzał na jeździe konnej.

Szczególną uwagę zwraca asymetria ukształtowania dołków żuchwowych u podstawy kości skroniowej. Prawy dołek żuchwowy jest zdecydowanie płytszy (8 mm) od lewego (12 mm) i bardziej rozmyty. Znajduje to swoje potwierdzenie w morfologii prawej i lewej główki żuchwy. Asymetria tego typu może być związana z przyruchem przygryzania, brakiem opozycji w uzębieniu, może mieć również podłoże genetyczne. Argument o braku opozycji w uzębieniu u „księcia” należy odrzucić. Można jednak, z dużą dozą prawdopodobieństwa założyć, że jest to związane z charakterystycznym układem twarzy i przedramienia w trakcie strzelania z łuku. Przykładanie ręki do policzków, przy naciąganiu cięciwy łuku implikuje przesuwanie się żuchwy w obrębie dołka żuchwowego. Po przeciwnej stronie (lewej) łuku żuchwowego następuje odruchowe przygryzanie (stąd pogłębienie dołka żuchwowego).

SZKIELET „GIERMKA”

Podobnie jak w przypadku „księcia” materiał kostny nie jest najlepiej zachowany. Jego dokładne badanie anatomo-antropologiczne pozwala na wyciągnięcie kilku ciekawych wniosków.

Mózgoczaszka

Zachowane są niemal wszystkie fragmenty kości pokrywowych mózgoczaszki. Stopień ich deformacji (*post mortem*) nie pozwala na rekonstrukcję czaszki. Masywność kości oraz kilka wyznaczników morfologicznych (ukształto-

wanie kresy karkowej, łuków brwiowych i wyrostków sutkowatych) wyraźnie wskazuje na ich męskie pochodzenie. Stopień zarastania szwów czaszkowych (J. E. Buikstra 1994) sugeruje, że „giermek” był około 10 lat młodszy od „księcia” a zatem w chwili śmierci miał około 30–35 lat.

W dobrym stanie zachowane są obie kości skroniowe. Zwraca uwagę odmienne ukształtowanie niż u „księcia” dołków żuchwowych. Lewy dołek żuchwowy jest znacznie płytszy (10 mm) od prawego (14 mm). Jest on również bardziej rozmyty od prawego. Znajduje to swoje potwierdzenie w badaniach morfologicznych kończyn górnych. Masywniejsza budowa lewej kości ramiennej, promieniowej i łokciowej u „giermka” pozwala wysunąć wniosek, że był on leworęczny. Jeżeli założymy, że asymetria w głębokości dołków żuchwowych spowodowana jest częstym używaniem łuku to leworęczność „giermka” jest jej logicznym uzasadnieniem.

Uzębienie

W materiale zachowały się łącznie 23 zęby. W tym wszystkie trzonowce, za wyjątkiem dolnych M3, które nie były wyróżnione. Ogląd zębodołów szczęki i żuchwy skłania ku stwierdzeniu, że w chwili zgonu „giermek” miał pełne uzębienie. Zwraca uwagę bardzo zły stan zachowania zębów. Jest to prawdopodobnie spowodowane długookresowym zaleganiem szczątków w mocno zakwaszonym środowisku. Zęby są mocno przebarwione na kolor brązowawoczerwony. Szkliwo odpada a korzenie znajdują się w stanie całkowitego rozpadu. Stopień starcia koron zębów jest niewielki. Na podstawie stanu uzębienia wiek osobnika w chwili śmierci można ocenić na 35 lat (J. Piontek 1996).

Pomiary kości długich:

kość ramienna prawa	– 318 mm
kość ramienna lewa	– 318 mm
kość promieniowa prawa	– 238 mm
kość łokciowa prawa	– 264 mm

Wzrost osobnika na podstawie pomiarów kości długich określono na 168–170 cm (E. Breitinger 1937, U. Trotter & G. C. Glaser 1952).

Zły stan zachowania kości nie pozwala na głębszą analizę anatomo-antropologiczną badanego osobnika. Na szkielet nie stwierdzono żadnych zmian patologicznych. Należy przypuszczać, że przed śmiercią „giermek” znajdował się w dobrej kondycji fizycznej.

WNIOSKI OGÓLNE

Pomimo złego zachowania materiału kostnego dwóch osobników z pochówka kurhanowego w Ryżanówce określenie płci, wieku i zmian patologicznych nie budzi większych wątpliwości. Pochówki „księcia” i „giermka” są doskonałym przykładem na to, jak duży jest wpływ środowiska w jakim zalegają szczątki na stan ich zachowania. Głównym czynnikiem, który wpłynął na zaawansowany stopień destrukcji kości była duża ilość materiału organicznego w jamie grobowej. Obaj osobnicy za życia nie przeżyli żad-

nych poważniejszych chorób bądź wypadków znajdujących swoje odzwierciedlenie na szkieletcie, wykluczając zdarzenia, które miały miejsce tuż przed śmiercią.

W świetle analizy anatomo-antropologicznej badane szkielety są raczej delikatnej budowy, głowy były długie

a osobnicy reprezentowali typ antropologiczny charakteryzujący się harmonijną i smukłą budową ciała. Konstytucją i budową ciała nawiązują do form przednio-azjatyckich.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Breitinger E.

1937 *Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen*, „Antropologische Anzeiger”, 14: 249–274.

Buikstra J.E., Ubelaker D.H.

1994 *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains*, „Arkansas Archeological Survey Research”, Series No. 44.

Chochorowski J., Skoryj S.

1995 *Wielki Kurhan Ryżanowski w świetle aktualnej oceny badań Godfryda Ossowskiego*, „MSROA”, XVI, s. 119–127.

Chochorowski J., Grigor'ev V., Skoryj S.

1996 *Badania wykopaliskowe Wielkiego Kurhanu Ryżanowskiego w Ryżanówce na Ukrainie*, „MSROA”, XVII, s. 239–261.

Konduktorova T. S.

1972 *Antropologija drevnego naselenia Ukrainy*, Kiev.

Kruc S. I.

1979 *K antropologii drevnego naselenia zaporozhskoi oblasti*, „Paleoantropologicheskie materialy iz mogilnikov Ukrainy”; Kiev, s. 3–21.

Piontek J.

1996 *Biologia populacji pradziejowych*, Poznań.

Trotter M., Gleser G. C.

1952 *Estimation of stature from long bones of American Whites and Negroes*, „American Journal of Physical Anthropology”, 10: 463–514.

Henryk Głęb

Anatomo-anthropologische Analyse der menschlichen Überreste der Leiche aus dem Hauptgrabmal des Großen Ryżanowka-Hügelgrabes

Zusammenfassung

Der anatomo-anthropologische Analyse wurden die Knochenskelette des „Prinzen” und des „Knappes” aus dem Großen Ryżanowka-Hügelgrabes in der Ukraine unterzogen. Auf Grund der durchgeführten Untersuchungen (Schädelmorphologie, Körpergleichmaß) kann man feststellen, daß diese Betreffenden dem Formenkreis der Vorderasien angehörten. Auf den Knochen wurden keine besondere patholo-

gische Änderungen festgestellt. Man soll behaupten, daß der „Prinz” und der „Knappe” bei Lebzeiten gut in physischer Form waren. Im Fall des „Prinzen” kann man hypothetisch annehmen, daß er wegen des umfangreichen Gesichtsschadens umgekommen ist. Man konnte nicht bestimmen, was die Todesursache des „Knappes” war.

Генрик Глоб

Анатомо-антропологический анализ останков из центральной гробницы Большого Рыжановского кургана

Резюме

Анатомо-антропологическому анализу подвергнуты скелеты „князя” и „охранника” из Большого Рыжановского кургана в Рыжановке и Украине. Согласно рассмотренных признаков, морфологии черепа и телосложения, исследуемые особы, без сомнения, принадлежали к кругу типов, происходящих с территории Передней Азии. На костях следы па-

талогического характера неотмечены. Следует предполагать, что при жизни они пребывали в хорошем физическом состоянии. В случае „князя” можно предположить, что он погиб в результате обширной лицевой травмы. Не удалось определить, что послужило причиной кончины „охранника”.